

„KEZDET BEN VALA A MONDAT”

Klemm Antal, a magyar nyelvtörténet pécsi professzora

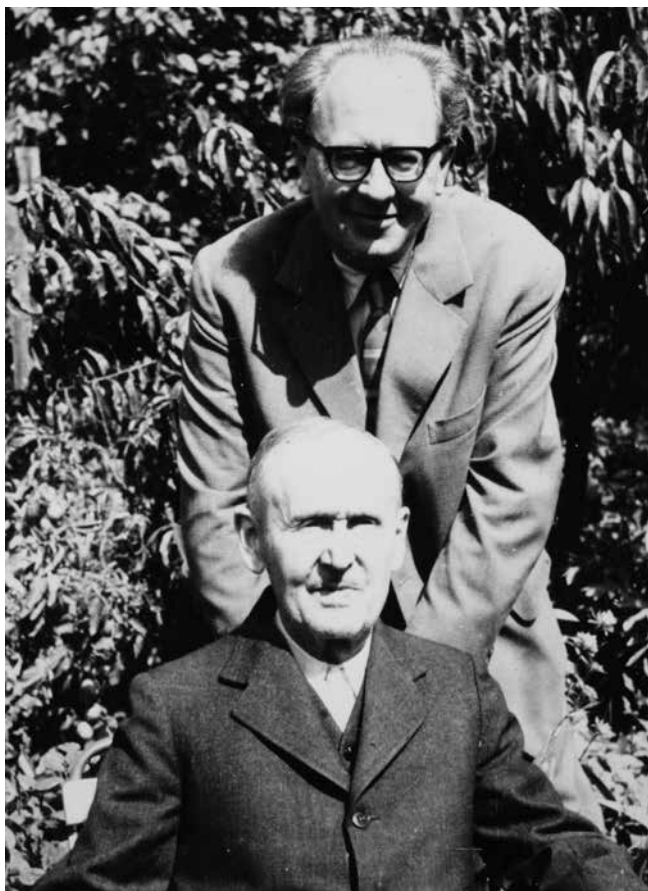
Temesi Mihály emlékének

Amikor a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem vezetői 1930-ban Klemm Antalt meghívták Pécsre, tisztában voltak azzal, hogy kívül kívánják erősíteni a bölcsészkar professzori karát. Tudták róla, hogy a meghívott, akkor negyvenhét éves tudóst 1923-ban a pesti egyetemen nyelvtörténetből magántanárrá képesítették, s 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Híre járt annak, hogy az Európát tanulmányutakon bejáró kutató a latinon kívül német, francia, angol, orosz, finn, észt és mordvin nyelven olvas és beszél, s eredetiben tanulmányozza az ógörög klasszikusokat. A szakemberek a műveit is olvashatták: már 1917-ben megjelent az eredeti nyelvterületen gyűjtött anyagot tartalmazó *Mordvin szövegek* című kiadványa,¹ s 1928-ban nyomtatásban napvilágot látott akadémiai székfoglaló előadása, *A mondattan elmélete*. És a szűkebb szakmai közeget kívül is tudták Klemm Antalról, hogy bencés szerzetes, s 1907-ben pappá szentelték.²

A pécsi bölcsészkaron 1932. szeptember 21-én tartotta programadó előadását. Ettől az ünnepi eseménytől kezdve 1940-ig a magyar nyelvtörténet és a finnugor összehasonlító nyelvtudomány professzoraként tevékenykedett. Mivel a város nem tudta megtartani bölcsészkarát, Klemm is Szegeden folytatta munkáját. Tanítványainak, kollégáinak visszaemlékezéseiből egy szelíd és boldog ember képe bontakozik ki. Jól jellemzi békés természetét, hogy a legszigorúbb kifejezés, amit méltatlanokra pazarolt, ez volt: *huncut ember*. De még ez is csak ritkán fordult elő. Ilyenkor inkább hallgatott. Választékosan írt és beszélt, a durvább kifejezéseket talán nem is ismerte. A nyelvtörténeten kívül földi dolgok nem érdekelték. Jótékony búra alatt élt, mint üvegházban egy kényes, ritka növény. Nem vett tudomást a hétköznapi élet realitásáról. Lehet, hogy boldogságának ez volt a

¹ Klemm Antalnak a mordvin nyelvvel kapcsolatos kutatásait, közleményeit a későbbi kutatás hasznosította. Lásd: Keresztes László: *Bevezetés a mordvin nyelvészetbe* (Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011) című könyvét, s ennek hivatkozásait.

² Klemm Antal 1883. szeptember 1-jén született a Vas megyei Lékán, kispolgári családban. Iskoláit Kőszeg, majd Sopron bencés gimnáziumában járta, 1902-ben Sopronban érettségizett. Felsőfokú tanulmányait a pannónhalmi főiskolán, illetve a Pázmány Péter Tudományegyetem magyarlatin szakán végezte. 1907-ben szakvizsgát, 1908-ban tanári képesítő vizsgát tett. *Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból* című szakdolgozatát professzora, Simonyi Zsigmond a Nyelvészeti Füzetek 50. számaként kiadta (Bp., 1908). 1909-ben a pesti egyetemen doktorált. Közben 1902-ben a Szent Benedek-rend novíciusa lett, s 1907-ben pappá szentelték. A doktorátus megszerzése után külföldi tanulmányokat folytatott (Párizs, London, Brüsszel, Róma, Oxford, Stockholm). Finnországban, majd Oroszországban a finnugor rokon nyelveket tanulmányozta. 1932-től a nyelvtörténet professzoraként megkezdte előadásait a Pécsi Tudományegyetem bölcsészkarán. A pécsi bölcsészkar megszüntetése után 1941-től nyugdíjba vonulásáig, 1955. augusztus 1-jéig a Szegedi Tudományegyetem professzora volt. Péctől nem szakadt el: a szünidőket és a nyugdíjas éveket itt töltötte. Itt halt meg nyolcvanéves korában, 1963. december 23-án. (Temesi Mihály: In memoriam Klemm Imre Antal. *Magyar Nyelv*, 1984, 259–271.) Pécssett lakást tartott fenn. Lakcíme: Petrezselyem u. 50. (Egyetemi Almanach 1937/38. 53.), Árpád u. 24/1. (Egyetemi Almanach 1939/40. 51.) Végső nyughelye a Pécsi Köztemető P parcellájában található.

Klemm Antal (ülve) és Temesi Mihály
(A Pécs Lexikon kiadójának engedélyével.)

titka. A politikai viszonyok változását sem követte. Amikor az ötvenes években a rektor arra kérte a professzorokat, hogy soron következő előadásaikon emlékezzenek meg Sztálin születésnapjáról, ő ennek a felszólításnak ily módon tett eleget: „A rektor úr kérésére megemlékezem Sztálin úr születésnapjáról. És most térjünk rá a tárgyias igeragozás kérdéseire...” Egyszerűen, szerényen élt. A húszas években a nagy finn tudóstól, Eemil Nestor Setälától egy pár cipőt kapott ajándékba, erre igen büszke volt. Amikor harminc évvel később hallgatói látták viseltes lábbelijét, megjegyezték, hogy ez még biztosan az a cipő, amit Setälától kapott. Jellemző rá a következő eset. Az 1910-es évek viharos időszaka során Oroszországban végzett finnugor tárgyú kutatásokat. Kollégái figyelmeztették a lehetséges veszélyekre, de ő ezt figyelmen kívül hagyta. És meg is történt a baj. Az orosz titkosrendőrségnek feltűnt s gyanússá vált Klemm, aki számukra ismeretlen okokból utazgat, és furcsa népekkel keres kapcsolatokat. Letartóztatták, majd nyoma veszett. Itthoni barátai a szentpétervári követség segítségével próbáltak kapcsolatba lépni vele, vagy valamit megtudni hollétéről, eredmény nélkül. A lapok híradásai alapján eltűntnek vélték, s holtá nyilvánították. Ám ő közben Stockholmon át hazaindult, és a Svédországból küldött levele előtt megérkezett Pannonhalmára. Ahol éppen gyászmisét

celebráltak emlékére. Belépett a templomba, levette prémes sapkáját, s lassan előre lépett. Izzadt feje gőzölgött, s ahogy ment, mintha glória lebegett volna a homloka fölött. A jelenlévők döbbenetben figyelték a „túlvilági” jelenséget, amint odaér a gyászmiséken szokás szerint az oltár elé elhelyezett koporsóhoz, s szépen letérdel melléje. A misét celebráló főpapát meglepetését el lehet képzelni, amikor az oltártól a hívek felé fordult, és ott látta a koporsó mellett imádkozni a „halottat”.³

Klemm Antal nyelvfelfogásának kulcsát e tanulmány címe rejti, amely egész pontosan így olvasható: „Kezdetben vala az ú. n. *mondatpótló* és a *mondat*.”⁴ Fontos tudnunk, hogy Klemm megállapítása szerint a nyelv tartalmi, jelentésbeli, illetve jelentésalaki szempontú vizsgálata során a legelső nyelvi egység, amelyhez eljutunk, a mondat. Vagyis képletesen szólva a nyelvbeli egység: a mondat. „Tehát nem előbb keletkeztek a szavak s azután azokból a mondat és a mondatpótló – hangsúlyozza –, hanem a mondatban és a mondatpótlóban keletkeztek a szavak.” Ezt a fentebb idézett kulcsmondathoz csatolva írja, majd megadja a mondat definícióját. (Egyetemi hallgatók sora magolta ezt be jó ideig.) „A mondat nyelvi kifejezése annak, hogy egy egységes tudattartalmat (teljes képzetet) szándékosan alkotó elemeire tagoltunk, s ezeket egymásra vonatkoztattuk, azaz egymással logikai viszonyba állítottuk.”⁵ Ehhez máshol hozzáteszi: „Akármelyik meghatározást fogadja is el valaki, a rendes mondat lélektani és egyúttal nyelvtani alkatához elengedhetetlenül két tag, két képzet, vagy képzetcsoport szükséges, az állítmány és az alany képzete, s ezek lélektani és egyúttal nyelvtani szempontból is egyenlő rangúak.”⁶ Temesi Mihály szerint „Klemm Antalnak a témakörben közölt tanulmányai általában abból indulnak ki, hogy a mondat vizsgálatában a grammatikai, a logikai és a lélektani szemlélet szükséges és hasznos segítőnk, de ugyanakkor a kutatás előterébe állítják már a nyelv valóságalapját, a beszédhelyzethez és vele az én (a beszélő), valamint a másik én (a beszédpartner) meg a világ állandó, következetes figyelembevételét.”⁷

Fontos hangsúlyozni, hogy Klemm a nyelvet állandó, de nem változatlan rendszernek tartja. A nyelvi jelenségek, így a mondattani tények értelmezése leginkább oksági kapcsolatok megértése által jöhet létre. Ezt a célt szolgálja a történeti és nyelvhasználati módszer.

³ Péter László: Klemm Antal, az ember és a nevelő. *Magyar Nyelv*, 1984, 272–275.

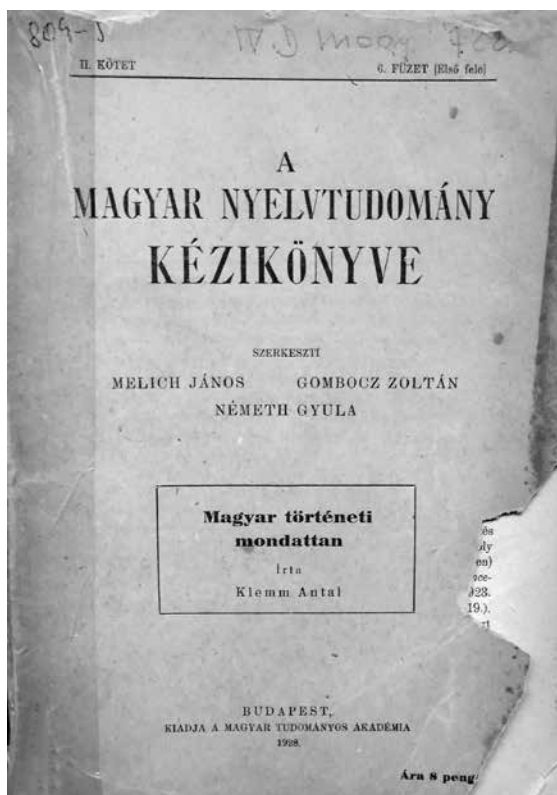
⁴ Klemm Antal: *Magyar történeti mondattan*. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. II. kötet, 6. füzet (Első fele). Szerkeszti: Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula. Bp., MTA. 1928. 1. A mű II. része 1940-ben, III. része 1942-ben jelent meg. (A továbbiakban: MTM.) A következőkre terve akár mellőzhetnénk is a nevezetes mondatban szereplő *mondatpótló* kifejezést, hangsúlyos helyen történő előfordulása miatt mégis megadjuk rá Klemm definícióját, bár ez csak a mondat fogalma alapján értelmezhető helyesen. A mondatpótlók esetében, mint amilyenek az egytagú kifejezések, az alanytalan mondatok és az indulatszók, „nem tagoljuk úgy a teljes képzetet, miként a nyelvileg teljes mondatoknál, az ily kifejezések egy tagolatlan teljes képzet nyelvi képviselői. De mivel a nyelvileg megfelelő teljes mondatot alkotó tárgyi képzetek ilyenkor is megvannak mind a beszélő tudatában, és mivel a hallgatóban is létrejön az illető teljes képzet a helyzet, a hanghordozás, a beszéd optikai eszközeinek (taglejtések, arckifejezések) közreműködése folytán, azért az ily kifejezések a nyelvileg teljes mondattal tartalomra egyértékűek, azaz mondatpótlók” (MTM 1928, 4–6., 6.).

⁵ MTM 1928, 2.

⁶ Klemm Antal: *A mondattan elmélete. (Székfoglaló)*. Felolvasta a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1927. évi nov. 14-én tartott ülésében. Bp., MTA. 1918. 11. (A továbbiakban: ME.) A nyelvtani és lélektani alany egyébként fontos különbségének taglalásába most nem megyünk bele, elegendő itt Klemm egyik példájára hivatkoznunk: Pál (lélektani alany, nyelvtani alany): *sír* (lélektani állítmány, nyelvtani állítmány). *Pál* (lélektani állítmány, nyelvtani alany): *sír* (lélektani alany, nyelvtani állítmány). (Tudniillik ez utóbbi esetben Párról, s nem például Péterről állítom, hogy *sír*.) (ME 85.)

⁷ Temesi, i. m., 269. Temesi Mihálynak egy másik, korábbi Klemmről szóló írására is utalunk: *I. A. Klemm in memoriam*. *Acta Linguistica Hung.* XV. 1965, 143–149.

A történeti vagy származtató nyelvvizsgálat egyik típusa a szorosabb értelemben vett történeti nyelvvizsgálat, amely „különböző korokból és különböző nyelvterületekről való jelenségeket időrendben (chronologiai) és helyi előfordulás szerint (topografiai)” rendezi el. „A származtató módszer másik fajtája a nyelvhasználat. Ez különböző nyelvek vagy nyelvjárások egykorú vagy különböző korú adatainak összehasonlításából igyekszik megállapítani a nyelvi jelenségek történetelőtti fejlődését.”⁸ Ezt a kettős vizsgálatot végzi el Klemm főműve, a *Magyar történeti mondattan*, amelynek három kötete 1928-tól 1942-ig látott napvilágot, és 104 fejezetben, azon belül 444 alfejezetben tárgyalja a vizsgált terület kérdéseit. Alapítéze, hogy a magyar nyelv a finnugor, tágabban az uráli nyelvek közé tartozik. Ezt az állítást mondattani érvekkel támasztja alá. Ez az ő szakterülete. Kutatásai alapján megállapította, hogy

„a finnugor egyszerű mondat alaptulajdonsága nominális volta, és ehhez hozzáfűzi, hogy a finnugor összetett mondat kezdetleges formája a kötőszó nélküli, egyenlő rangú egyszerű mondatok összekapcsolása”.⁹ A névszói állítmány tehát ősi sajátosság, a névszói-igei állítmány ellenben szerinte nem finnugor alapnyelvi sajátosság, ez utóbbi a finnugor nyelvek külön életében fejlődött ki, vagyis a névszói állítmányú szerkezetbe utólag került a létige.¹⁰ (Az újabb nyelvtörténeti vizsgálatok az ősi alapnyelvnek más sajátosságait emelik ki, főként hangtani és alaktani szempontból.) „Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy – mint Róna-Tas András megfogalmazta – két nyelv akkor rokon, ha a közös alapnyelv és az ő nyelvi rendszerük között folyamatosság állapítható meg, illetve ha közöttük és a közös alapnyelv között a leggyakoribb részrendszerek folyamatos mozgása kimutatható”.¹¹ Ebben az összefüggésben értékelendők Klemm Antalnak a finnugor, illetve uráli alapnyelvre vonatkozó állításai.¹²

⁸ ME 128–129.

⁹ Temesi 1984, 265.

¹⁰ MTM I. 44–55.

¹¹ Róna-Tas András: *A nyelvrokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban*. Bp., Gondolat, 1978, 372., 374.

¹² Klemm Antal tanulmányainak s egyéb írásainak Pécsen összeállított bibliográfiája 84 tételből áll. Ravasz János: *A Pécsi Tudománygyűjtemény 1923–1950*. VII. rész 1103–1108. Lásd még: Péter László: *Klemm Imre Antal munkássága*. Nyelvészeti Dolgozatok 58. Szerk. Hajdú Péter és Nyíri Antal, Szeged, 1965.

Gondolatmenetemnek ezen a pontján tisztáznom kell a magam nézőpontját. Főként azért, mert nem vagyok nyelvész. Csupán a nyelvtörténet iránt érdeklődő irodalmár. De az egyetemen hallgattam Benkő Lorándot, Berrár Jolánt, sőt még Bárczi Gézát is. Előtte pedig a főiskolán nyolc fél-éven keresztül Temesi Mihály előadásait. Temesi Klemm Antal tanítványa volt (többször idézte őt), én pedig Temesié (ezért ajánlottam az ő emlékének ezt a dolgozatot), ám „hűtlenségem” ellenére a vonzalmam a személyes kötődésen túl azért megmaradt. Tudom, mindez szakmai értelemben kevés. Nincs jogom tehát állítani, ezért csupán közvetítek és feltételezek. De van néhány elgondolásom. Például a rokonság kérdéséről. Amikor nyelvrokonságról beszélek, s a magyar nyelv, mindannyiunk anyanyelvének finnugor, ugor, uráli jellegét és rokonítását hangsúlyozom, akkor ezt elhatárolom a származási, faji kérdésektől. A nyelvi és faji rokonság két különböző dolog,

habár nem választható élesen külön. Elképzelhető adott esetben más-más népek békés vagy kevésbé békés összekapcsolódása, amely folyamat során a többség nyelvét átveszi a beolvadó csoport, miközben ez átadja a másoknak bizonyos jelképeit, hagyományait és szavainak egy részét. De ez utóbbi részemről valóban csak feltételezek.

Vizsgont fontosnak tartom Klemm nyelvtörténeti állításainak kontextusba helyezését. Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatom, hogy az a történet, amelynek a pécsi professzor jeles szereplőjévé vált, 1770-ben Sajnovics János *Demonstratió*jával kezdődik. A neves jezsuita tudós voltaképpen csillagász volt, s a Vénusz napkorong előtti elvonulását megfigyelni akaró kutatási programban vett részt a „témafelelős” Hell Miksa munkatársaként. Az optimális vizsgálat érdekében az észak-európai Vardó szigetét jelölték ki a vizsgálat helyszínéül, ahol lappok élnek. Amíg az előkészületek folytak, Sajnovics járta a környéket, ismerkedett az ott lakó néppel, figyelte beszédüket, szokásaikat, ily módon nemcsak azt tapasztalta, hogy a lappok kutyái nélkülözhetetlen őrző szolgálatot teljesítenek, és a rénszarvasok terelésével foglalkoznak (Temesitől tanultam, hogy csipetnyi humor elősegíti a hallgatók érdeklődésének fenntartását, ezért hozzáteszem), de fontos feladatuk az étkezéshez használt edények megtisztítása, elmosogatása. Mindeközben az ifjú tudós alapvetően fontos nyelvi megállapításokhoz jutott. Ennek alapján jelentette ki, hogy a lapp és a magyar nyelv *idem esse*, vagyis „ugyanaz”, amit úgy értett, hogy egykor közös gyökerük volt. Ez a fontos történeti szempont szóhasonlításokkal társult, és a nyelvtani szerkezettel kapcsolatos megfigyeléseket is jelentett, például, hogy a többes szám jele

mindkét nyelvben a *k*, a középfoké pedig a *b*.¹³ Sajnovicsnak ugyan kedvét szegte a „halzsiros rokonság” miránk (Attila fiaira) testálása miatt felhördülő közvélemény, de mégis akadt, aki folytatta munkáját. Gyarmathi Sámuel (aki eredetileg matematikus volt) *Affinitas* című munkájában (1790-ben) a nyelvi hasonlóság (affinitas) eszméjét kiterjesztette a finnugor nyelvek szélesebb körére. Rámutatott a kikövetkeztethető alapnyelv fontosságára (erről beszél Klemm is), és kimutatta, hogy a hasonlóságoknál még nagyobb jelentőséggel bírnak a szabályos hangmegfelelések. Hogy a finn szókezdő *k* a magyarban mély magánhangzó előtt *h* lesz (kala – hal), a finn két magánhangzó közti *t*-je *z*-vé válik (kota – ház), a finn szókezdő *p* pedig a magyarban *f* (paul – falu) stb. (Remélem, jól emlékszem Bárczi Géza előadására, de kézikönyvekben utána lehet nézni a dolognak). Ez után Reguly Antal hősi vállalkozását kell említeni, páratlanul gazdag nyelvi és népköltészeti gyűjtőmunkáját (az ő nyomában indult el a mordvin szövegeket gyűjtő Klemm Antal), amelynek feldolgozása utódaira várt, majd kitört az „ugor–török háború” Budenz József (a *Magyar–ugor összehasonlító szótár* szerzője), illetve követője, Hunfalvi Pál és a török rokonítás híve, Vámbéry Ármin között. Budenz és követőinek álláspontja diadalmaskodott. Ettől kezdve a finnugor elmélet hegemon helyzetbe került, uralkodó paradigmává vált, ám Vámbéry hívei azért dacos mellékszólámat képviselnek azóta is.¹⁴ Az egyetemen is az „ugorok” foglalták el a tanszékeket. Klemm is közéjük tartozott. Alapműveket publikáltak. De ebből ennyi elég is. Csak Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* című összegző művét említem (1937), Lakó György háromkötetes etimológiai szótárát, *A magyar szókészlet finnugor elemeit*, valamint Hajdú Péter *Finnugor népek és nyelvek* című könyvét (1962), amelyben a szerző Klemmről ezt írta: „Finnugor [...] mondattani kérdések szorgalmas és úttörő munkása volt”.¹⁵

Persze, a tudomány kérdései és megállapításai minden esetben nyitottak, szakmai érvekkel tovább bővíthetők, alakíthatók. Az általunk vizsgált területen három újabb kérdés váltott ki parázs vitákat. Sajnos, ez a dús televényű mező mindig csalogatja a kalandozni kívánó dilettánsokat is. Ez utóbbiakat figyelmen kívül hagyva (ezeknek bőséges kritikai szemléjét adja Honti László),¹⁶ a „maverick linguist”, Angela Marcantonio *Az uráli nyelvcsalád* című könyvét említjük, amelynek kissé félrevezető címe mögött e nyelvcsaládra vonatkozó tudományos konszenzusnak a kritikája rejlik, a szerző sokkal inkább a török rokonítás híve, különös tekintettel a baskírokra.¹⁷ A felvetés érdekes, ám a könyv kritikussai nem találták meggyőzőnek a szerző állításait, érveit. Az ural–altáji (korábbi szóval: turáni) nyelvcsaládra vonatkozó ismeretek (ez a finnugor, illetve az uráli tézis felettes elve lenne) további kutatásokat igényelnek. Mario Pei az ide sorolható nyelvek között strukturális hasonlóságot feltételez, az agglutináló (ragozó, toldalékoló) jelleg mellett például a magánhangzó-illeszkedés jelenségét említi, valamint azt a sajátosságot, hogy ezek a nyelvek nem különböztetik meg a nyelvtani nemeket. De ez nem jelent feltétlenül nyelvrokonságot is.¹⁸ Így van ez az úgynevezett sumer (sumir, szumir) kérdéssel kapcsolatban is. Az

¹³ Johannes Sajnovics S. J.: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Tyrnaviae, Anno MDCCCLXX.

¹⁴ A vitáról: Pusztay János: *Az „ugor–török háború” után. Fejezetek a magyar nyelvohasonlítás történetéből*. Bp., Magvető, 1977. Klemmről ezt írja: „A tudománytörténetnek ebben az időszakában születtek olyan általánosan is jól használható elméleti következtetéseket elért monográfiák, mint például Klemm Antal szófaji-mondattani tanulmányai”. 175.

¹⁵ Hajdú Péter: *Finnugor népek és nyelvek*. Bp., Gondolat, 1962, 398.

¹⁶ Honti László: *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*. Bp., Tinta, 2012.

¹⁷ Angela Marcantonio: *Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika*. Fordította Imre Kálmán. Bp., Magyar Ház, 2006.

¹⁸ Mario Pei: *Szabálytalan nyelvtörténet*. Fordította Fabricius Ferenc. Bp., Gondolat, 1966. E könyv szakmai lektora Bárczi Géza.

e téren publikáló népes táborból a tudományos felkészültséggel rendelkező Varga Zsigmondot érdemes említenünk, aki szerint a *sumir* az ural-áltáji nyelvcsalád korán kiszakadt, s azon belül főként ugor hasonlóságokkal rendelkező ága, jellemzői közül ő is a nyelvtani nemek hiányát, az agglutinációt és a magánhangzó-harmóniát emeli ki, és kulturális hasonlóságokat is feltételez, így az „égig érő fa” motívumát. (Megjegyezzük, hogy a sumer gondolat Ady *Az ős Kaján* című versében, lírai formát öltve, szintén hangot kap „Ó-Babilon ideje óta / Az ős Kaján harcol velem...” A költő néhány publicisztikai írásában is szóba kerül.) A sumer rokonítás elveinek és folyamatának alapos és kritikus áttekintését adja Komoróczy Géza, aki szerint az agglutináló sumer nyelv tipológiai rokonsága a finnel vagy a magyarral nem jelent egyúttal nyelvrokonságot. S bár a sumer nem sémi és nem indogermán nyelv, a szerző bírálja az áltáji rokonság hipotézisét, s filológiai érvekkel cáfolja a téveszmének tekintett sumer–magyar rokonság gondolatát, ahogyan ő mondja, a „sumer–magyarológiát”. A sumert nem rokonítható „sziget-nyelvnek” tekinti. Az újabban nagy figyelmet keltett, s a mezopotámiai írásos emlékekkel kapcsolatba hozott alsótatárlaki lelet ügyét a szerző ugyancsak kritikai górcső alá veszi.¹⁹

Kicsit elkalandoztam. Szolgáljon mentségemre, hogy azt a kontextust igyekeztem (talán avatatlanul) felvázolni, amelyben Klemm Antal fő műve, a *Magyar történeti mondattan* elhelyezendő. De most még két fontos tanulmányát kell említenem. A *magyar mondat ősi elemei* című dolgozatában tizennégy archaikus elemet mutat be.²⁰ Ezek közül csupán néhányat hozok szóba. A határozók hármasszere mellett fontos nyelvi karakterjegyeknek tekinti, hogy a tőszámnevek után a főnév egyes számban marad (*harminc ezüstpénz*), hogy a birtokos jelző ragtalan, mert a birtokviszonyt a magyar a birtokszón jelöli (*a ló lába*), s a ragozásban a jelző nincs egyeztetve (*kis házak*). Az *e* kérdőszót szintén ősi elemnek tartja. Állításait a szerző különböző finnugor nyelvekből vett példák sokaságával támasztja alá. (Ezeket mellőzöm.) És ebben a tanulmányában is a névszói állítmányt említi első helyen az ősi elemek sorában. (*Háta mögött farkas, feje fölött holló*.) Ebből vezeti le a tárgyias igeragozás finnugor nyelvi jelenségét.²¹

Közbevetőleg meg kell említenünk Klemm Antalnak kedves városával, Péccsel kapcsolatos nyelvészeti, helytörténeti kutatásait. *Pécsi helynevek* című tanulmányában a város nevének magyarázata mellett (ezt ő a Szent Péter tiszteletére felszentelt Basilica, Ecclesia Petri-től eredezteteti) olyan pécsi helynevek etimológiai értelmezését adja, mint Misina, Balokány, Daindol, Szokókó, Tettye, Dömörkapu, Bálícs. E magyarázatok által feltárul a hely múltja, a középkor és a török idők szelleme, hangulata. Különösen érdekes a Piricsizmadűlő nevének megvilágítása, amelynek előtagjában Peri basa neve rejlik, a „csizma” utótag pedig a ’forrás’, ’kút’ jelentésű török *csesme*, *cseszme* szóból alakult a nép ajkán. A név jelentése tehát: Peri basa kútja. Nem kevésbé érdekes a Poturluk (Puturluk) név magyarázata: Klemm szerint valószínűleg a környéken élő bosnyák muzulmánokról, renegátokról nevezték el. (A *poturok* a renegátok gyűjtőneve a horvát-szerb nyelvben.)²²

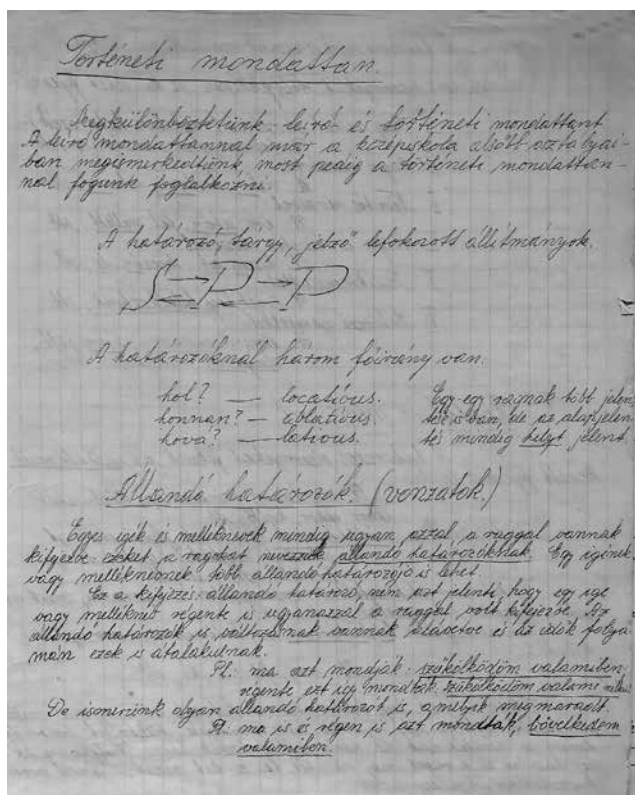
Közvetve Péccsel függ össze Klemm Antalnak a *Nyírkállói-kódexről* szóló tanulmánya. Ez egy olyan formuláskönyv, amelyben magyar glosszákat találunk. A formulák Mátyás király idejéből valók. A kódexben sok magyar család- és helynév található. Klemm kimutatja, hogy a glosszák nagy részének írója nem Nyírkállói Tamás, mint vélték, hanem Johannes de Magh, vagyis Magyi János pesti jegyző, ezért a becses emléket inkább Magyi-kódexnek lehetne nevezni. A török dűlást túlélte kódexet Klimó püspök megvásá-

¹⁹ Komoróczy Géza: *Sumer és magyar?* Bp., Magvető, 1976. A sumer mint sziget-nyelv: 76. A könyv alapos bibliográfiával segíti az érdeklődő olvasókat.

²⁰ Klemm Antal: A magyar mondat ősi elemei. *Magyar Nyelv*, XVIII. 1922, 10–17.

²¹ Klemm Antal: A vogul és az osztyák tárgyias igeragozás. *Nyelvtudományi Közlemények* XLVII. 1928.

²² Klemm Antal: *Pécsi helynevek*. Pannonia-Könyvtár 16. Szerk. Koltay-Kastner Jenő. Pécs, 1935.

Medovarszki László jegyzete Klemm Antal előadásáról

rolta könyvtára számára. 1833-ban katalogizálták, majd nyoma veszett, s csak 1916-ban került vissza a püspöki könyvtárba.²³ De térjünk vissza a finnugorokhoz, illetve a manapság is fel-fellángoló „ugor–török háborúhoz”. Temesi-tanítványként azt tanácsolom, ha valakinek a finnugor elméletet cáfoló vagy alternatív álláspontot kifejtő könyv kerül a kezébe, mindig olvassa el e művek kritikáját is.²⁴ Hallgassuk meg a másik felet! Budenz is meghallgatta Vámbéryt, Vámbéry is Budenzet. Ennek a nyitottságnak a jegyében említem meg Varga Zsigmond könyvét.²⁵ Komoróczy kritikájával.

Végül felteszem a kérdést. A tudományos hasznon kívül, az elméleti és történelmi ismeretek bővülésén túl, milyen egyéb értelme van a nyelvrokonság kérdésével való foglalkozásnak? Kölcsény jut eszembe, aki az ember világra-nyitottsága (a Herdertől vett Weltoffenheit) mellett egy territóriumhoz való kötődését hangsúlyozta. Az ember terri-

²³ Klemm Antal: *A pécsi Nyírkállói-kódex magyar glosszái*. Pannonia-Könyvtár 37. Szerk. Halasy-Nagy József. Pécs, 1937.

²⁴ Az olvasók figyelmébe ajánlom a következő könyveket: Hegedűs József: *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*. Bp., Akadémiai, 2003. A finnugor elmületről: 103–123. A sumer–magyar kérdéstről: 138–148. *Okok és okozat. A magyar nyelv eredetéről történelmi, szociálpszichológiai és filozófiai megközelítésben*. Szerk. Barkó-Nagy Marianne. Bp., Gondolat, 2018. Tótfalusi István: *Sertések a Bakonyban. Kalandos nyelvtörténet*. Bp., Libri, 2012.

²⁵ Dr. Varga Zsigmond: *Az ősmagyar mitológia sumir és ural-altájji öröksége*. 1956. A kiadás reprintjét kiadta a Nemzeti Örökség Kiadó.

tóriuma az anyanyelve. Ha kognitivistá álláspontra helyezkedünk (Chomsky), akkor vizsgálódásaink az „univerzális grammatika” tanulmányozását jelentik sajátos nézőpontból. Ha pedig a nyelvi relativizmus felfogását valljuk oly módon, hogy feltételezzük: a közös anyanyelvet beszélők bizonyos mértékig (ezt már Humboldt is így gondolta) külön nyelvi világban élnek, amely hatással van szemléletükre, értékrendjükre, akkor egyéni és nemzeti önismertünket segítik az efféle stúdiumok. Ahogy Edward Sapir írta: „Naiv dolog azt hinni, hogy az emberek a valósághoz nyelv nélkül viszonyulnak, s a nyelv csupán a kommunikáció és a reflexió alkalmi eszköze. A való helyzet az, hogy a világgépet jelentős mértékben a nyelv határozza meg.”²⁶ Persze, e kérdés tanulmányozásához Chomskyt is elő kell venni, de most éadjük be Pinker *A nyelvi ösztön* című népszerű könyvének említésével.²⁷ Ám a legfontosabbat még nem mondtam: a nyelvvel való foglalkozás felettébb érdekes, sőt szórakoztató tevékenység. Folyton ez járt az eszemben, amikor Klemm Antal *Magyar történeti mondattanát* lapozgattam.²⁸

²⁶ Edward Sapir: *Az ember és a nyelv*. Fordította Fabricius Ferenc. Bp., Gondolat, 1971. 45.

²⁷ Steven Pinker: *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Fordította Bócz András. Bp., Typotex, 1999.

²⁸ Jelzem, hogy a jeles pécsi professzor pályájáról alapos dolgozatot közölt Figler Csilla: *Klemm Antal nyelvészprofesszor (1883–1963)*. Adalékok a pécsi magyar–finn kapcsolatok történetéhez. A Pécsi Szemle (szerk. Romváry Ferenc) különlényomata, 2007, 30–43. Végül közlöm Klemm Antal pécsi bölcsészkaron tartott előadásainak és szemináriumainak jegyzékét tanévenként és szemeszterek szerint. Összeállításomat *A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Tanrendjei* című, félévenként kiadott kötetei alapján készítettem.

1931/32, I. A magyar ragozás története, 3 óra. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Nyelvészeti gyakorlatok, 2 óra.

1931/32, II. Magyar történeti mondattan, 2 óra. A magyar ragozás története, 3 óra. Nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra. Megjegyzés: Az 1931/32. tanévben az egyes kurzusoknál még nem szerepel Klemm Antal neve. A név helyett a „Később kinevezendő tanár” kifejezés szerepel. Ennek az lehet az oka, hogy Klemm kinevezése folyamatban volt, de még nem vált hivatalossá. Ezeket az órákat azonban megtartotta vagy később bepótolta. A következő évtől már szerepel a neve az egyes kurzusoknál. Megjegyzem, hogy a pécsi nyelvtörténeti oktatást megalapozó Zolnai Gyula (rőla máshol ejtek szó) nyugdíjba vonulása (1930) és Klemm Pécsre érkezése közötti másfél évben Tolnai Vilmos vállalta a Magyar és Összehasonlító Finnugor Nyelvészeti Tanszék vezetését. A finn nyelvet Szabó Aladár lektor tanította még.

1932/33, I. Magyar történeti mondattan, 3 óra. Finn nyelv és olvasmányok, 1 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 1 óra. Nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1932/33, II. Magyar történeti mondattan, 3 óra. Finnugor összehasonlító nyelvtudomány, 1 óra. Finn nyelvtan és olvasmányok, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1933/34, I. Magyar történeti mondattan. Az összetett mondat, 3 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Finn nyelv és olvasmányok, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1933/34, II. Magyar történeti mondattan. A mellékmondatok, 3 óra. Finnugor összehasonlító alaktan. A szóképzés, 1 óra. Finn nyelv és olvasmányok, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

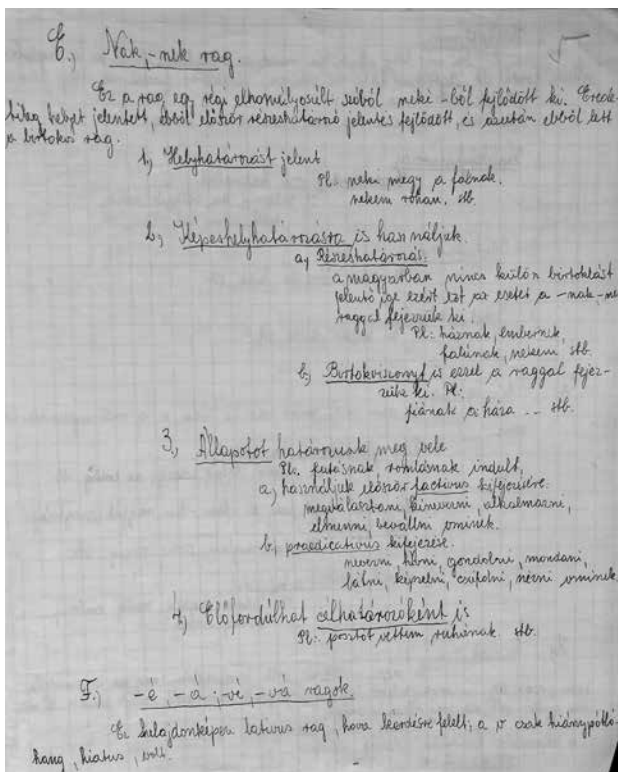
1934/35, I. A nyelvtudomány alapfogalmai, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 2 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1934/35, II. Általános fonetika, különös tekintettel a magyar nyelvre, 1 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 2 óra. Finn nyelv, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1935/36, I. A magyar nyelv történeti hangtana, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan. A személyragok, 2 óra. A magyar nyelvtudomány története, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra. (Különböző hallgatói csoportoknak, más-más napon.)

1935/36, II. A magyar nyelv történeti alaktana, 2 óra. Magyar jelentéstan, 2 óra. Finn nyelvtan, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1936/37, I. A magyar szóképzés, 3 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 2 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

Medovarszki László jegyzete Klemm Antal előadásáról

1936/37, II. Magyar történeti mondattan, 2 óra. A nyelvtudomány alapelvei, 2 óra. Finnugor összehasonlító hangtan, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1937/38, I. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Általános fonetika, 2 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1937/38, II. Magyar történeti mondattan, 3 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Finn nyelvtan történeti alapon, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1938/39, I. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 2x1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1938/39, II. A nyelvtudomány alapelvei, 2 óra. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1939/40, I. Magyar történeti hangtan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Általános fonetika, 2 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1939/40. II. Jelentés, 2 óra. Magyar alaktan, 2 óra. Finn nyelv történeti alapon, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1940/41. I. A magyar szóképzés, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 2x1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

Megjegyzés: 1969-ben, egyetemi doktori címem megszerzésekor Medovarszki László, aki 1936 és 1941 között a pécsi bölcsészkar hallgatója volt, később a Zipernowsky Károly Technikum igazgatóhelyettese, nekem akkor kollégám és főnököm, megajándékozott engem egyetemi jegyzeteinek több füzetből álló gyűjteményével. Akkor még nem tudtam, hogy ötven évvel később, most, mikor e tanulmányt írtam, milyen nagy hasznát veszem e gondosan vezetett jegyzeteknek. Köszönet érte.